

FONETIK SATHDA KVANTITATIVLIKNING IFODALANISHI HAQIDAGI QARASHLAR

Karimova Shaxloza Boyquzi qizi

Farg‘ona davlat universiteti, Ingliz filologiyasi kafedrası o‘qituvchisi

[shk @22mail.ru](mailto:shk@22mail.ru)

Annotatsiya: Maqolada kvantitativlikning fonetik sathda ifodalanishi haqidagi turli qarashlar taxlili keltirilgan. Ingliz, rus va o‘zbek tillarida kvantitativlik urg‘usi namunalari berilgan.

Kalit so‘zlar: Kvantitativlik, fonetik sath, kvantitavlik urg‘usi, zarb urg‘usi, tovush, bo‘g‘in.

Аннотация: В статье представлен анализ различных взглядов на представление квантификации на фонетическом уровне. Примеры количественного акцента приведены на английском, русском и узбекском языках.

Ключевые слова: Квантитативность, фонетический уровень, количественное ударение, ритмическое ударение, звук, слог.

Annotation: The article presents an analysis of different views on the representation of quantification at the phonetic level. Examples of quantitative emphasis are given in English, Russian and Uzbek languages.

Key words: Quantitativeness, phonetic level, quantitative stress, rhythmic stress, sound, syllable.

Kvantitativlikni leksik, sintaktik kabi sathlarda ifodalanishini turli tadqiqotlarda kuzatishimiz mumkin. Kvantitativlikni fonetik sathdagi qarashlarni ilgari surgan tadqiqotchilardan A.G‘ulomov^[4], E.Fayzullayeva, Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev, A.Mahmudov, M.Mirtojiyevlar unli va undosh tovushlarni cho‘zib tallafuz qilish orqali kvantitativlik holatini amalga oshirish mumkinligini ta’kidlaydilar. Fonetik sathda ham kvantitativlik mavjud bo‘la olishini isbotlashga urinishgan. Bunda ma’lum bir unli yoki undosh tovushni cho‘zib talaffuz qilinishi orqali amalga oshishini aytishadi. Masalan:

Aka-uka kechqurun ichishdi, so'ngra Dumbul xirqiroq tovushi bilan xirgoyi boshladi:

Tera-a-a-aklar...

Tera-a-a-aklar...

(O'.Xoshimov, “Dumbul” tarjima asari)

Piyonista: Nega ch-ch-chekmaysiz? (cholning oldiga o'ritib oladi.) – mana, m-m-men ellik yildan beri ch-chekaman! Siz nega ch-ch-chekmaysiz?(O'.Xoshimov, “Butun” yigit)

Bu borada Miraziz Mirtojiyev fikr yuritib, o'zining “O'zbek tili fonetikasi” asarida batafsilroq to'xtaladi. Uning aytishicha “O'zbek tilidagi so'zlarning leksik urg'usini dinamik (zarb) urg'u deb kelinadi. Ya'ni o'zbek tilidagi so'zlar leksik urg'usini zarb – tovush kuchi bilan amalga oshiriladi”[3]. Olim bu holat shubhasiz rus turkologlari tomonidan ilgari surilgan qarash ekanligi va rus tilidagi tovush zarbi orqali urg'uni aniqlash shundayligicha o'zbek tiliga tadbiq qilinganligini aytib o'tadi. U ma'lum izlanishlar olib borib, rus va o'zbek tillaridagi so'zlardagi leksik urg'usini solishtiradi va u bunday qarashlarga mutloqo qarshi ekanligini bildiradi. Rus tilida leksik urg'u zarb tovushi bilan belgilansa, o'zbek tili esa, so'z bo'g'inidagi unlikning cho'ziqliligi ya'ni ortiqcha miqdorda cho'zib talaffuz etilishi bilan belgilanadi deb ta'kidlaydi. Bu fikrga hamohang, keyinchalik Mamudov.A ham o'z dissertatsiya ishida eksperimentlar natijasida “unlilarning cho'ziqliligi so'z urg'usini belgilaydi” degan xulosaga keladi[2]. M.Mirtojiyev A.Mahmudovni leksik urg'uni nazarda tutganligini va to'g'ri xulosaga kelganligini ta'kidlaydi. Olim “o'zbek tilidagi so'zlarning biror bo'g'iniga leksik urg'u tushar ekan, u tushgan bo'g'in unlisi boshqa bo'g'in unlilariga nisbatan ortiq miqdordagi msek. vaqt bilan qayd etiladi. Shuning uchun, o'zbek tilidagi leksik urg'uni kvantitativ urg'u deb qaraladi”[3] deb aytadi.

Tilshunos leksik urg'uni kvantitativ urg'u deb ta'kidlab, tajribalar asosida isbotlashga uringan. Masalan, “qizil” so'zida ikki bo'g'in mavjud bo'lib, 6mm tovush kuchi (amplitudada) baholanadi. Bu Mirtojiyev o'lchovi bilan aytganda birinchi bo'g'in 30 m.sek ikkinchi bo'g'in 80 m.sek ekanlini bildiradi. Kurinib turibdiki,

leksik soʻz urgʻusi ikkinchi boʻgʻinga tushadi. Aksariyat tilshunoslar buni shunchaki soʻzning soʻnggi boʻgʻinga tushadi deb aytadilar.

Ingliz tilida unli tovushlarni choʻzib talaffuz qilish oʻzbek tilidagi kabi maʼlum stilistik rang berishini kuzatishimiz mumkin. Ingliz tilida bunday holatlar koʻplab kuzatiladi. Ingliz tilida baʼzi soʻzlarning choʻziq talaffuz qilinishi oddiy fonetik holat. Odatda bunday holatlar ikkita unli birin ketinlikda keladigan unli tovushlar bilan sodir boʻladi. Masalan: beer- [bi:], pier-[pi:]. Undosh tovushlarni ikkilanishi holatini ingliz tilida boshqa tillardan farqli ravishda undosh oldidagi unli tovushning kuchli talaffuzini bildiradi. Masalan: “super” soʻzi oʻnida “supper” boʻlganda “u” tovushi choʻzib talaffuz qilinadi[1].

Tillarda mavjud boʻlgan unli va undosh tovushlarni choʻzib talaffuz qilish holati kvantitativlikning fonetik sathda ham taxlil qilish imkonini beradi. Ushbu holatning tillardagi koʻrinishlari va ifodalanishi oʻxshash ekanligini taʼkidlamoqchimiz. Bu holatlar koʻpincha soʻzning maʼnosini kuchaytirish, urgʻu olishi va ajratib koʻrsatish kabi koʻrinishlarda namoyon boʻladi.

Foydalanilgan adaboyotlar roʻyhati

1. Elizabeth C.Zsiga The Sounds of Language. An Introduction to phonetics and Phonology. A John Wiley & Sons, Ltd., Publication. 2013.
2. Mahmudov A. Unlilar. — T., OʻzFA «Kibernetika» ilmiy ishlab chiqarish birlashmasi. 1993.
3. Mirtojiev.M. Oʻzbek tili fonetikasi.toshkent.Fan.2013. 175 bet
4. Gʻulomov A. Oʻzbek tilida koʻplik kategoriyasi. Toshkent, Oʻzdavrnashr. 1944